

УДК 330.342:005.332.4

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ МОДЕЛЕЙ ЕКОНОМІКИ

Г. Черевко, д. е. н., професор

ORCID ID: 0000-0002-0072-5816

В. Коцай, магістрант

ORCID ID: 0009-0006-7326-0550

Львівський національний університет природокористування

© Г. Черевко, В. Коцай, 2023

<https://doi.org/10.31734/agrarecon2023.01-02.106>*Ми маємо прагнути добробуту, а не багатства*Джеффри Сакс, директор Центру
зрівноваженого розвитку
при Колумбійському університеті**Черевко Г., Коцай В. Конкурентоспроможність моделей економіки**

Відображено результати вивчення сутності та особливостей моделей економіки у країнах, їх класифікацію і систематизацію на основі застосування різних критеріїв. На такій основі визначено найбільш конкурентоспроможні варіанти цих моделей. Встановлено, що за різного характеру великої кількості підходів до класифікації моделей економіки результати застосування цих підходів часто збігаються за типом моделі та її назвою і загальною рисою всіх моделей економік є поєднання ринкового лібералізму і жорсткого державного регулювання економіки. Як критерій ефективності, відповідно і конкурентоспроможності, моделей економіки в країнах, що застосовують ту чи іншу модель економіки, як чинник його формування прийнято до використання рівень задоволення умовами життя у країні її населенням, що виражається через індекс щастя. Для порівняльної оцінки рівня добробуту в країнах використано дані WHR (World Happiness Report). Результати проведених на рівні ООН досліджень свідчать, що за прийнятим критерієм лідируючі позиції посідають північноєвропейські країни: Фінляндія, Данія, Ісландія, Нідерланди, Швеція та Норвегія. Фінляндія очолює цей рейтинг уже шостий рік поспіль. І попри те, що лідерство США, з їхньою ліберальною моделлю економіки, у сфері науково-технологічних досліджень і загалом у світовій економіці є безумовним, у цьому рейтингу країна опинилася лише на 15-му місці. Водночас масового і організованого переходу всіх країн із нижчим рівнем розвитку на порівняно ефективніші моделі економіки не слід очікувати, оскільки конкретна модель економіки у кожній країні формується відповідно до умов, які дозволяють їй сформуватись у тому чи іншому варіанті. Основним чинником значної диверсифікованості моделей економіки в різних країнах є переважальний тип суспільного устрою – інклюзивний або екстрактивний, що обумовлює різний рівень розвитку і добробуту цих країн. Традиційна лінійна модель економіки у всіх її проявах уже себе віджила як з екологічних, так і з соціальних позицій. Обґрунтовано, що економіка України може і повинна функціонувати та розвиватись на основі моделі із жорстким державним регулюванням із поступовим переходом до соціально-орієнтованої моделі.

Ключові слова: економіка, модель, ефективність, конкурентоспроможність, добробут, щастя.

Cherevko H., Kotsai V. Competitiveness of economic models

The purpose of the article is to present the results of the study of the essence and features of various economic models in different countries and their classification and systematization based on the application of various criteria and determination of the most competitive options of these models on this basis. It has been established that with the generally different nature of a large number of approaches to the classification of economic models, the results of applying these approaches often coincide with regard to the type of model and its name, and the

common feature of all economic models is the combination of market liberalism and rather strict state regulation of the economy. In this study, the authors use the level of satisfaction with living conditions in the country's population, expressed through the happiness index, as a criterion for the efficiency and, accordingly, the competitiveness of economic models in countries that use one or another economic model as a factor in its formation. WHR (World Happiness Report) data were used to make a comparative assessment of the level of well-being in countries. The results of the studies conducted at the UN level indicate that, according to the accepted criterion, the leading positions are occupied by Northern European countries – Finland, Denmark, Iceland, Holland, Sweden, Norway, and Finland is at the top of this rating for the sixth year. Although the USA takes a leading position, with its liberal economic model, in the field of scientific and technological research and in the world economy as a whole, in this rating it is only in the 15th place. At the same time, the massive and organized transition of all countries with a lower level of development to comparatively more efficient economic models should not be expected, since a specific economic model in each country is formed according to the conditions that allow it to form in one or another variant. The main factor in the significant diversification of economic models in different countries is the prevailing type of their social system – inclusive or extractive, which determines the different level of development of these countries and the level of well-being in them. The traditional linear model of the economy in all its manifestations is already out-of-date both from the ecological and a social point of view. It is justified that the economy of Ukraine can and should perform and develop on the basis of a model with strict state regulation and a gradual transition to a socially oriented model.

Key words: *economy, model, efficiency, competitiveness, well-being, happiness.*

Постановка проблеми. Значна кількість моделей економіки, що функціонують у країнах, демонструють різний рівень їхньої ефективності, яка визначає відповідний рівень їхньої конкурентоспроможності. І попри те, що чинники формування цього рівня у всіх країнах однакові, упродовж усього періоду існування людства у світі зберігаються суспільні нерівності, незважаючи на те, що окремі типи моделей економіки виразно демонструють переваги над іншими. Проблема полягає у виокремленні найбільш ефективних моделей економіки та оцінці можливостей їх застосування у різних країнах, зокрема в Україні, що й формує мету дослідження, результати якого представлені у цій статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання сутності і типів моделей економіки завжди актуальні з огляду на динамічність умов, що впливають на їх формування. Тому науковці – Г. Башнянин, П. Гай-Нижник, Л. Гринів, В. Геєць, О. Матвійчук, А. Мейш, А. Мельник, О. Набока, В. Романченко, В. Савчук, О. Соскін, А. Chmielak, В. Plawgo, P. Rubaj та інші – приділяють значну увагу цим питанням.

У публікаціях, де викладено результати вивчення проблем формування і функціонування моделей економіки, висловлена думка про те, що під час дослідження моделей слід

ураховувати, що основу будь-якої сучасної державної політики тієї чи іншої країни становить не ринкова економіка загалом, а її національна модель (Сучасні моделі економічних процесів, 2019). О. Набока вважає, що національна модель ринкової економіки – це економічна система господарювання країн із ринковою економікою, і що традиційні моделі ліпше забезпечують інтереси нації, тоді як ліберальні є більш оптимальними для накопичення капіталу олігархічними структурами та великими капіталовласниками, переважно у збиток населенню (Набока, 2008). Т. Яхно вважає, що сучасна глобальна науково-технологічна, інформаційна, кібернетична та екологічна революція потребують відповідних змін у моделях соціально-економічного розвитку національних економік (Яхно, 2018, с. 7).

Заслуговує на увагу детальний аналіз моделей економіки, проведений В. Plawgo, який дослідив практично більшість наявних варіантів моделей економіки з виокремленням їх основних специфічних рис (Plawgo, 2003). В. Б. Романченко доволі слушно вважає, що всі соціально-економічні моделі проходять певну точку кульмінаційного розвитку, після чого доцільність їхнього застосування знижується, адже з певного моменту втрати від використання старої моделі є значно вищими, аніж переваги, що вона забезпечує (Романченко, 2020а, с. 196), а наявна в Україні мо-

дель економіки має переважно неоліберальний характер і риси периферійного капіталізму, що явно не відповідає потребам подальшого розвитку і обумовлює необхідність зміни цієї моделі (Романченко, 2020b, с. 146). А. Мельник схиляється до думки про те, що, попри різнобарвність і строкатість моделей економіки (модель соціального ринкового господарства, держави добробуту, системи пожиттєвого найму тощо), обов'язковими базовими складовими моделей, які є запорукою їх життєвості та ефективності, мають бути, по-перше, інноваційна спрямованість економічного розвитку та економічного зростання, по-друге, потужна соціальна система, що охоплює, у широкому трактуванні, і громадянське суспільство (Мельник, 2016, с. 6).

У публікаціях зазначених і багатьох інших авторів містяться результати застосування різних підходів до трактування сутності моделі економіки та до засад і критеріїв класифікації цих моделей, характеристики їх основних рис і чинників формування та ефективності функціонування, проте невиразною є позиція вчених щодо причин практичного нерозповсюдження моделей, що демонструють явні переваги над іншими, у країнах із низькою ефективністю економіки і, відповідно, низьким рівнем добробуту населення. Крім того, ситуація свідчить, що сьогодні визначальним у формуванні характеру моделі економіки має бути її екологічна складова, оскільки загострення суперечності між економічним зростанням та його шкідливим впливом на навколишнє середовище дедалі більше зводять нанівець усі досягнення соціально-економічного характеру. Загалом це формує широке поле для продовження наукових досліджень у цьому напрямі.

Постановка завдання. Наше завдання – представлення результатів вивчення сутності та основних типів моделей економіки у різних країнах та регіонах світу і аналізу їх характерних рис та чинників формування рівня їх конкурентоспроможності. Головні завдання дослідження: сформулювати визначення сутності моделі економіки, виявити основні типи таких моделей, встановити їхні переваги та недоліки, визначити основні детермінанти

суспільних нерівностей як наслідків різних рівнів ефективності різних моделей економіки та знайти відповідь на питання, чому існують країни із порівняно низьким рівнем економіки і чому вони не запроваджують у себе моделі економіки з вищим рівнем ефективності.

Методика дослідження та матеріали. Методика дослідження ґрунтується на загальному діалектичному підході до вивчення соціально-економічних явищ у оптимальній комбінації із методами наукової абстракції, індукції й дедукції, синтезу та аналізу з урахуванням результатів застосування монографічного методу дослідження. Критерієм оцінки конкурентоспроможності моделей економіки, які застосовуються в різних країнах чи регіонах світу, в дослідженні використано рівень добробуту населення, що виражається у рівні щастя населення цих країн. Звичайно, поняття щастя є дуже суб'єктивним і формується під впливом різних чинників – екологічних, психологічних, демографічних, політичних тощо, але об'єктивно визначальними завжди є чинники економічного характеру. Тому для порівняльної оцінки зазначений показник цілком придатний, оскільки методика його розрахунку розроблена і схвалена до використання на рівні ООН. Отож, для порівняння різних економічних моделей щодо оцінки їх конкурентоспроможності через ступінь їх ефективності у реалізації їхньої основної місії – задоволення всезростаючих потреб людства шляхом раціональної алокації й використання об'єктивно обмежених ресурсів та досягнення максимального задоволення людиною життям – використано дані WHR (World Happiness Report) крайніх років.

Виклад основного матеріалу. З огляду на наявні підходи до трактування сутності моделі економіки, що адекватне реальності її розуміння, остаточним варіантом її дефініції логічно вважати такий, згідно з яким моделлю економіки можна вважати певну економічну систему як сукупність усіх форм і видів економічної діяльності людей та їх взаємодії, спрямованої на виробництво товарів і послуг, їх обмін, розподіл і споживання, формування і використання відповідного механізму регу-

лювання цієї діяльності. Поняття моделі економіки слід відрізнити від поняття економічної моделі, оскільки остання є лише спрощеним представленням економічного процесу чи явища та взаємозв'язку між різними змінними, що з певним рівнем абстрагування від безконечно різноманітної реальності пояснює, як функціонує економіка чи певне конкретне явище в ній.

Для вирішення моделей функціонування економіки можна використовувати багато критеріїв, але об'єктивно найважливішими є два: спосіб узгодження рішень і форма власності на засоби виробництва. З урахуванням цих критеріїв можна виокремити чотири основні моделі економіки: вільноконкурентна ринкова, адміністративна, так звана ринкова соціалістична економіка, змішана. У вільноконкурентній моделі, на відміну від інших моделей, засоби виробництва належать приватним одиницям і тільки вони ухвалюють рішення про їх використання. Споживачі також повністю незалежні у своїх рішеннях щодо товарів і послуг, які споживають. Що, як і для кого виробляється, за цієї моделі насправді вирішує ринок (Pławgo, 2003, с. 126).

У реальній економіці завжди існує поєднання приватної та державної власності, ринкового та адміністративного розподілу. У деяких економіках домінування рішень, характерних для окремих моделей, настільки значне, що їх можна розглядати як подібні до згаданих теоретичних моделей. Тому виникла необхідність побудувати модель функціонування змішаної системи господарювання, яка б краще відображала поточну економічну реальність. Така модель враховує, що, незважаючи на загальне домінування приватної власності та ринкових відносин, державне втручання фундаментально змінює остаточні рішення фундаментальних економічних проблем (Pławgo, 2003, с. 126).

Загалом усі моделі економіки варто розділити на дві групи: традиційні (з домінуванням контролю держави) та ліберальні (зі зменшенням ролі держави) моделі. До країн, де переважає перша, належать, зокрема, Японія та Німеччина, до інших – ангlosакси та Франція. Традиційні моделі ліпше забезпечують інтереси нації, а ліберальні є більш опти-

мальними для накопичення капіталу олігархічними структурами та великими капіталовласниками, головну у збиток населенню (Набока, 2008).

Також можна використовувати багато різних критеріїв класифікації економічних систем залежно від обсягу, предмета та мети дослідження. Якщо говорити про критерій способу їх функціонування, то реально існуючі економіки можна розділити на п'ять груп: ринкові економіки ангlosаксонського типу, економіки європейського капіталізму рейнського (континентального) типу та скандинавські (соціал-демократичний капіталізм). Крім них, можна виокремити дві групи країн із чітко вираженою державною активністю у своїх моделях економіки: державний капіталізм і ринкова економіка з домінуванням авторитарної держави (Uwarunkowania dobrobytu w sferze realnej, 2013).

У рейнському капіталізмі (Німеччина, Австрія, Швейцарія) розвинені захисні функції держави, яка забезпечує цілісну правову систему, зокрема права власності, право на освіту та охорону здоров'я, громадську безпеку та справедливую систему соціальних трансфертів. Держава уможливує чесну конкуренцію на ринку продуктів і факторів виробництва, забезпечує узгоджену валютну систему, грошову та систему міжнародних розрахунків із незалежністю центрального банку (середземноморський варіант іноді включається в цю модель) (Chmielak, 2018, с. 80).

У рамках ринкового господарства сучасного світу в країнах залежно від національних особливостей розвитку різне співвідношення приватної, колективної та державної власності. Наприклад, в Італії 58 % підприємств є державними, в Ізраїлі 64 % валового національного продукту виробляється в суспільному секторі, в Канаді у ньому зайнято близько 40 % працюючих, у Швейцарії 65 % власності є суспільною (Моделі сучасної ринкової економіки, 2020).

Оскільки моделі економіки адміністративного типу існують тільки теоретично, вся увага приділяється аналізу моделей ринкової економіки. У літературі з цього питання найчастіше аналізуються чотири моделі економіки, тобто модель соціальної ринкової еконо-

міки, японська (азіатська) модель, англосаксонська модель вільної ринкової економіки (неоліберальна) і скандинавська модель економіки (держава добробуту)¹. Вони чітко окреслені, кожна з них має свою специфіку. Дві концептуальні моделі, тобто соціальна ринкова економіка та держава загального добробуту, обрані «вихідною точкою» економічної політики (у Німеччині та Швеції, відповідно) (Chmielak, 2018, с. 79).

Японська – це модель регульованого корпоративного капіталізму. Корпоративні принципи, ідеї і символи панують як на мікро-, так і на макроекономічному рівнях. Для японської моделі економіки характерний дуже високий рівень розвитку національної самосвідомості, переважання інтересів нації над інтересами конкретної людини (Японська модель економіки, 2019). Дух сім'ї, об'єднання навколо «великої справи», концентрація на вирішенні актуальної проблеми – все це джерела, що дозволили досягти кардинальних змін у розвитку національної економіки Японії (Мейш та Матвійчук, 2019, с. 135). Японія демонструє надзвичайно високий ступінь адаптації до умов, що змінюються з розвитком економіки (Моделі сучасної ринкової економіки).

Англосаксонська модель виникла у 1970-х роках у США на основі ідей Фрідмана та економістів Чиказької школи економіки. Загальноприйнятою у цій моделі є мудрість докейнсіанських, ліберальних економічних ідей, які стверджували, що успіх у боротьбі з інфляцією залежить від управління грошовою масою, водночас ефективності використання ресурсів, і що необмежені ринки є найбільш ефективними для цієї мети боротьби з інфляцією (Англосаксонська модель, 2020). Англосаксонська модель практикується у Великій Британії та Ірландії (слабкі профспілки, велика різниця в оплаті праці, слабкий захист працівників від звільнення, активна допомога в пошуку роботи, мінімальний рівень соціального забезпечення) (Borowski, Maszczyk and Olipra, 2015).

¹ Широкий огляд термінів, понять і класифікацій, які використовують польські та англійські автори, можна знайти в дослідженні: (Sważba, 2008). Під час аналізу моделей вирішальним є усвідомлення їх соціального контексту.

Термін «шведська модель» виник зі становленням Швеції як однієї з найрозвинутіших соціально-економічних держав (Моделі сучасної ринкової економіки, 2020). У найбільш широкому значенні шведська модель – це комплекс соціально-економічних і політичних реалій у країні з її високим рівнем життя і широким масштабом соціальної політики. Швеція відрізняється від інших країн прийняттям повної зайнятості як головної й незмінної мети економічної політики, а шведський народ загалом – активний її прибічник (Моделі сучасної ринкової економіки, 2020).

Шведська модель становить (і переважно залишається такою й досі) сукупність якісних особливостей економічного та соціально-політичного розвитку країни, серед яких слід виокремити: поєднання приватної власності на засоби виробництва з широкою соціалізацією сфер розподілу та споживання послуг; ефективно діючу державну систему забезпечення високої зайнятості та надійності соціальних гарантій; систему демократичних інститутів, які дозволяли кожному члену суспільства впливати на вирішення всіх питань стосовно його життя; переладнання суспільства поступовими реформами і парламентаризмом; активний вплив профспілок країни на взаємини між працею та капіталом, рівень оплати праці й зайнятості (Гай-Нижник, 2007).

Шведська модель економіки є лише однією з незначних модифікацій більш загальної – скандинавської, або північноєвропейської (нордистської) моделі економіки. Країни Північної Європи – Норвегія, Швеція, Данія, Ісландія та Фінляндія – посідають перше місце у світі за показниками: низький рівень безробіття, невелика різниця в заробітній платі, висока купівельна спроможність, високий ступінь рівноправ'я в суспільстві, високий ступінь особистої свободи, високий рівень освіченості, міцне здоров'я, низька корупція, високий рівень довіри до влади та громадян (Скандинавська модель суспільства, 2020; Murphy, 2019). Метою моделі є особиста свобода, соціальна рівність та економічне зростання. Досягають зазначених цілей за допомогою тристороннього співробітництва, держави соціального добробуту та економічного конт-

ролю (Скандинавська модель суспільства, 2020). Це є колективістсько-універсалістська модель соціально-економічного розвитку на основі приватної власності і ринку. Доходи розподіляються на користь малозабезпечених громадян і поширених різноманітних «вільних асоціацій» (Скандинавська модель, 2020; Carsta, 2017).

Р. Н. Hall і D. Soskice використовують дуже простий, майже класичний поділ моделей економіки і, з огляду на тип механізму функціонування, виділяють дві моделі капіталізму: ринкову економіку, засновану на координації, і ліберальну. Критерій поділу тут зведено до мікроекономічного рівня і пов'язано з координацією, що відбувається в п'яти сферах: виробничі відносини, професійна підготовка та освіта, нагляд за власністю, відносини між підприємствами та внутрішні відносини між працівниками підприємства (Rubaj, 2013). До ліберальної моделі належать: США, Велика Британія, Австралія, Канада, Нова Зеландія та Ірландія.

До ринкових економік, заснованих на координації, зокрема входять: Німеччина, Японія, Швейцарія, Нідерланди, Бельгія, Швеція, Норвегія, Данія, Фінляндія та Австрія. Складно чітко класифікувати такі країни, як Франція, Італія, Іспанія, Португалія, Греція, Туреччина. Кілька ознак указують на їх приналежність до середземноморської моделі (порівняно велика частка аграрного сектора, широкий спектр інтервенціонізму, лібералізм на ринку праці). Тут можна виділити чотири типи моделей капіталізму: олігархічну, державну, великі компанії та підприємницьку (Schram and Litan, 2006).

Олігархічний капіталізм як модель економіки поширений у країнах Латинської Америки, Азії, Близького Сходу та Африки. Тут влада та багатство концентруються в руках невеликої групи людей, а державна політика слугує для підтримки їхніх інтересів, що спричиняє значні нерівності у доходах та неформальні зв'язки між представниками місцевої політичної та економічної еліти.

У державному капіталізмі ринком керують державні органи, які сприяють вибраним секторам економіки, а приватні інвестори не мають великого значення. Економічна по-

літика в такій моделі економіки сприяє економічному розвитку, модернізації інфраструктури, освіти та технологічним інноваціям. Державний капіталізм (Франція, азійські тигри, Японія) характерний високою державною активністю у сфері господарської діяльності. Держава має високий авторитет, економіка експортоорієнтована – з обмеженим внутрішнім споживанням. Прикладом ринкової економіки з автократичною державою є Арабські Емірати, Саудівська Аравія, Китай, Росія. Вони мають справу з порівняно сильним державним контролем над ринком чинників виробництва та ухваленням стратегічних рішень на цьому рівні (Chmielak, 2018).

Капіталізм великих компаній визначається домінуючим становищем найбільших корпорацій, діяльність яких є рушієм економічного розвитку. Це значною мірою ґрунтується (наприклад, в англосаксонських країнах) на сильній позиції менеджерів, розпорошеності акціонерів і важливій ролі інституційних інвесторів (страхових компаній, пенсійних фондів, фондів).

Натомість у підприємницькому капіталізмі важливу роль виконують інноваційні підприємства та локальні центри економічного розвитку (Кремнієва долина, індійський Бангалор).

За критерієм політичних аспектів економічних рішень можна виділити ліберальну та координовану ринкову економіку. Критерієм їх виокремлення є спосіб узгодження діяльності підприємств із зовнішнім середовищем. Їх зразковими прикладами є США та Німеччина (як протилежні моделі).

У моделі ліберальної економіки підприємства координують діяльність в обміні товарами та послугами через ринок, ціни та договірні відносини. У скоординованій моделі ринкової економіки вживаються дії, спрямовані на співпрацю економічних акторів, що підтримується державною допомогою та інститутами соціального діалогу. Профспілки та виробничі ради мають сильну позицію, заробітна плата узгоджується профспілками та організаціями роботодавців і зазвичай зростає відповідно до збільшення стажу (Jasiecki, 2013, с. 57).

На нинішньому етапі спостерігається значне зближення американської, європейсь-

кої і японської моделей управління під впливом розвитку науково-технічного прогресу і конкуренції. Однак в американській моделі управління краще, ніж в інших країнах, організована робота з підготовки кадрів керівних структур, накопичений багатий досвід керівної діяльності (Моделі сучасної ринкової економіки, 2020).

Американська – це модель ринкової економіки ліберального типу, виникнення якої датується 1990-ми роками, коли лідерство на міжнародній економічній арені перейшло до США. Ця модель побудована на домінуванні приватної власності, на заохоченні підприємницької діяльності, на досягненні приватного успіху «*homo economicus*». Вона орієнтується на сильного виробника, який не потребує державної опіки. Прерогативою держави є формування правил економічної «гри», сприяння розвитку інноваційної діяльності і забезпечення ефективної монетарної політики. Жодна інша країна світу не вкладала стільки коштів у розвиток освіти, наукових досліджень та нових технологій, як США. 75 % національного багатства США – людський капітал. Це забезпечує безумовне лідерство країни у сфері науково-технологічних досліджень і у світовій економіці (Мейш та Матвійчук, 2019, с. 134). Головний регулятор економічних відносин у цій моделі – ринковий механізм (Американська модель, 2020).

Порівняно часто повторюється поділ на чотири моделі капіталізму, засновані на п'яти інституційних областях, а саме: середземноморську, англосаксонську, континентальну (рейнську), нордичну (соціал-демократичну) (Borowski, Maszczyk and Olipra, 2015, с. 61–74).

Континентальна модель має деякі спільні риси з соціал-демократичною. Вона характерна вищою зайнятістю та меншим розмахом соціальної держави. Фінансова система сприятлива для довгострокових стратегій підприємств, переговори щодо заробітної плати координуються, а політика заробітної плати характерна соціальною солідарністю.

Європейський континентальний капіталізм є категорією незв'язною, в ньому можна виділити дві підкатегорії, що відповідають двом групам країн: Нідерланди і Швейцарія та Австрія, Бельгія, Франція та Німеччина.

У капіталізмі північного типу існує розгалужена система перерозподілу національного доходу. Соціальні виплати розвинені та поширені, серед капіталістичних економік найвищий відсоток працівників, зайнятих у державному секторі (Chmielak, 2018, с. 80]. На модель указують як стимул для інших людей у їхніх пошуках кращої соціальної та економічної системи (Andersen et al., 2007).

На основі цих моделей А. Серіг спробував проаналізувати їхню ефективність і вирішив п'ять моделей європейської економічної політики. Оцінюючи їх, він увів категорію ефективності як здатність економіки генерувати стабільне економічне зростання та скорочувати безробіття, а солідарність – як здатність мінімізувати бідність. За словами А. Сапіра, ці моделі мають такі особливості:

– північна (нордистська) модель – ефективна та солідарна, практикується у Фінляндії, Швеції, Данії (високі податки та державні витрати на освіту, соціальне забезпечення, сильні профспілки, низька диференціація заробітної плати, свобода звільняти працівників у поєднанні з порівняно високою допомогою щодо безробіття);

– англосаксонська модель – ефективна, порівняно незадовільна, практикується у Великій Британії та Ірландії (слабкі профспілки, велика різниця в оплаті праці, слабкий захист працівників від звільнення, активна допомога в пошуку роботи, мінімальний рівень соціального забезпечення);

– континентальна модель – солідарна, менш ефективна, практикується у Франції, Німеччині, Бельгії, Люксембурзі (високі соціальні витрати, сильний захист працівників від звільнень, нижча допомога по безробіттю, міцна позиція профспілок, незважаючи на зменшення кількості працівників);

– середземноморська модель – ні солідарна, ані ефективна, практикується в Італії та Греції (високі, часто нераціональні державні витрати, захист працівників від звільнень, низька допомога із безробіття, ранній вихід на пенсію) (Borowski, Maszczyk and Olipra, 2015, с. 57).

Дещо інший, але подібний до наведеного поділ, пропонує В. Амабле. Він заснований на інституційній комплементарності (це від-

носини між двома інституціями, в яких наявність однієї підвищує ефективність іншої). Моделі ринкової економіки, на його думку, слід розглядати як сукупність зв'язків між ними на основі взаємодоповнюваності, що дає змогу об'єднати елементи моделі в єдине ціле. На його думку, існує п'ять моделей капіталізму з особливою інституційною комплементарністю. Це: англосаксонська модель (Велика Британія, США, Австралія, Нова Зеландія, Ірландія); соціал-демократична модель, або скандинавська (Швеція, Норвегія, Данія); континентально-європейська модель, або рейнська (Франція, Німеччина, Нідерланди, Австрія); середземноморська (Греція, Італія, Іспанія, Португалія); азіатська (Японія, Корея) (Borowski, Maszczyk and Olipra, 2015, с. 64).

Саксонська (німецька) – це модель соціально-ринкового господарювання, яка ґрунтується на наданні всім формам господарства (великим, середнім, дрібним) можливості стало розвиватися й успішно конкурувати між собою (Національні моделі ринкової економіки, 2020). Соціально-орієнтована ринкова економіка, або соціальна ринкова економіка (нім. *Soziale Marktwirtschaft*) (інколи автори її називають соціальним капіталізмом або німецькою моделлю (Giovanni, 1996)), організована на основі ринкової саморегуляції, за якої захист конкуренції та ринкові методи господарювання ефективно поєднуються з державним регулюванням національної економіки, з її соціальною спрямованістю. Її мета – «поєднання вільної ініціативи з соціальним прогресом, що забезпечується саме економічними показниками, на основі конкурентної економіки» (Müller-Armasch, 1976). Модель соціально-ринкової економіки ґрунтується на вимозі, що ні держава, ні приватний бізнес не мають права на повний контроль над економікою, а мусять служити людям (Соціально-орієнтована ринкова економіка, 2020). Іноді вона класифікується як координована соціальна ринкова економіка (англ. *coordinated market economy*) (Lawrence, E. and Hellwig, 2015). Фактично ця економічна модель пропонує баланс між егалітаризмом (соціальною рівністю) та елітаризмом (соціальною ієрархією) (Соціально-орієнтована ринкова економіка, 2020).

Теорія соціального ринкового господарства формувалася на тому, що кожна людина має тенденцію діяти так, щоб результати цих дій були благом для неї та її сім'ї. Тому найбільш ефективною економіка може бути лише в демократичній державі з ліберальним ринковим суспільством (Моделі сучасної ринкової економіки, 2020). Держава має забезпечувати найкращі умови для роботи ринкового господарства, захищати його суб'єктів та установлювати справедливі правила гри. Держава не має втручатися у вільне ціноутворення, але обов'язково має стежити за виконанням антимонопольного законодавства. Держава не повинна диктувати підприємцям, що і як виробляти, але зобов'язана захищати внутрішніх виробників від іноземних конкурентів. Якраз такий світогляд, реалізований з німецькою ретельністю та послідовністю, під кінець 50-х років дав змогу зруйнованій Німеччині вийти на друге місце в світі після США (Моделі сучасної ринкової економіки, 2020).

Середземноморська модель характерна порівняно розвиненим захистом зайнятості з дещо меншим соціальним захистом. Їй властива значна централізація фінансової системи. Низький рівень кваліфікації робочої сили не дозволяє реалізувати промислову стратегію, засновану на високій заробітній платі та високій продуктивності, як у континентальній і соціал-демократичній моделях.

Азіатська модель значною мірою формується на бізнес-стратегіях великих корпорацій, їхній співпраці з урядом і централізованій фінансовій системі, що дає змогу реалізувати довгострокові плани. Відсутність соціального захисту та розвинених фінансових ринків перешкоджає диверсифікації ризиків і узалежнює розвиток і належне функціонування економіки від стабільності найбільших підприємств (Моделі сучасної ринкової економіки, 2020).

Порівняно новим елементом підходу до наявних критеріїв у класифікації економічних систем є прийняття культури як основи економічної моделі. За культурним критерієм можна виокремити чотири моделі ринкової економіки: англосаксонську, нордичну, рейнську та східноазійську (Chmielak, 2018). Цей поділ вважається найбільш чітким і виправданим.

Як зрозуміло з наведених підходів, попри різний характер, результати класифікації моделей економіки часто збігаються щодо типу моделі та її назви. Загальною рисою всіх західноєвропейських економік є поєднання ринкового лібералізму і жорсткого державного регулювання економіки. Таке поєднання характерне і для французького дирижизму, і для німецької соціальної ринкової економіки і для англійського «тетчеризму». Держава в європейській моделі національної економіки активно керує стратегічним розвитком, впливає на ціни, мито, технічні норми, проводить антимонопольну політику (Мейш та Матвічук, 2019, с. 135).

Особливість економічної моделі Франції – висока частка державного сектора. Через панівну роль держави в економіці країни таку систему часто називають етатистською моделлю. Найбільші французькі компанії (видобуток і переробка нафти, автомобілебудування, електроніка тощо) – це насамперед підприємства з державною часткою участі (Французька модель, 2019).

Певні особливості можна знайти у східноазійському типі моделей економіки. Прикладом цього може бути економіка Китаю. Одним із пояснень стрімкого злету економіки Китаю є унікальні особливості китайського національного характеру: працьовитість, самовідданість, невибагливість. Допустимість надзвичайної експлуатації людини залишається однією з головних переваг місцевого інвестиційного клімату (Китайська модель, 2020). Загалом є підстави визнати економіку Китаю периферійною, а державну економічну політику – неоліберальною.

Про позицію, яку посідає та чи інша модель у цій конкурентній боротьбі, може виразно свідчити рівень добробуту в країні, який цілком логічно виразити через оцінку рівня щастя жителів тієї чи іншої країни. Для більшості країн, що переходять від індустріального до постіндустріального суспільства, або тих, що в нього вступають, такий критерій має зводитися до реалізації особистості, забезпечення найсприятливіших економічних, соціальних, екологічних та психологічних умов для існування людини. Все це сприятиме соціальній злагоді в суспільстві, буде факто-

ром подальшого розвитку економіки, науки, культури – створенню умов, за яких людина почуває себе задоволеною життям і щасливою.

Щорічний звіт ООН про найщасливіші країни світу наводить список країн, громадяни яких почуваються найщасливішими. Мабуть, не дивно, що в рейтингу щастливості країни «Всесвітній звіт щастя-2023» (WHR – World Happiness Report 2023) найвищий рівень задоволеності життям простежується у країнах Північної Європи. Окрім Швейцарії, Ізраїлю та Нової Зеландії, ці країни посідають першу десятку рейтингу. Фінляндія є лідером шостий рік поспіль, за нею йдуть Данія та Ісландія, відтак – Ізраїль, Нідерланди, Швеція, Норвегія та Швейцарія. США, Німеччина, Бельгія, Чехія та Велика Британія посідають 15–19 місця. Найнижче у рейтингу серед європейських країн опинилася Україна – лише на 92 позиції (Najszczęśliwsze kraje świata, 2023). У 2021 році Україна посідала 110-місце – між Алжиром та Іраком, що вже тоді було на 13 позицій вище порівняно зі звітом 2020 року і на 23 порівняно із даними звіту 2019 року (Всесвітній звіт щастя, 2021).

Тобто у 2023 році місце України в цьому рейтингу покращилось на 41 позицію (!), хоча основні недоліки української моделі економіки, які особливо почали проявлятися у передвоєнні роки, не зникли. Йдеться про те, що соціально-економічну модель України наразі і надалі можна ідентифікувати як модель периферійного капіталізму, хоча вона має певну особливість – домінування у державній політиці інтересів крупного капіталу, який уособлює олігархів та великі монопольні структури у різних галузях економіки, тому в Україні впродовж доволі значного часу незмінним правлячим класом є олігархи та їх представники, а це спричинило становлення політичної системи, у якій крупний бізнес і є влада, а владний інтерес – це приватний інтерес крупних бізнес-груп, а не добробут суспільства (Романченко, 2020, с. 147]. Країні характерний високий рівень криміналізації економічного життя, корумпованості, неповага до закону і недовіра до будь-якої влади. Приховується частина виробництва і заробітної плати, завищені матеріальні витрати та ціни

державних закупівель, держава повертає ПДВ за фіктивні продажі як усередині країни, так і на експорт, ПДВ повертається невчасно або неповною мірою, підприємства виплачують хабарі чиновникам (Національні моделі ринкової економіки, 2020).

У світі моделі економіки об'єктивно конкурують між собою, хоча б лише тому, що об'єктивно існують. Окрім того, рівні ефективності цих моделей у різних країнах – різні, що в масштабах світу спричиняє суспільні нерівності.

Закономірно може виникнути питання про те, чому ж тоді інші країни не переходять на найбільш конкурентоспроможну із проаналізованих моделей економіки? Результати п'ятнадцятирічних досліджень Д. Аджемоглу і Дж. Робінсона свідчать, що ні географічна, ні культурна гіпотези причин суспільної нерівності, ні гіпотеза невігластва реально не справджуються (Аджемоглу та Робінсон, 2018, с. 46–63), і що визначальним у формуванні конкретного типу моделі економіки в країні є можливість її впровадження і реалізації, а ступінь свободи здійснення таких кроків у кожній країні формується залежно від того, який характер мають їх інститути: «Країни вирізняються рівнем економічного успіху, оскільки мають різні інститути, правила, що визначають роботу економіки, та стимули для мотивації людей» (Аджемоглу та Робінсон, 2018, с. 67). Тобто зазначена принципова різниця між інклюзивними та екстрактивними економічними інститутами є детермінантом, по-перше, диверсифікованості моделей економіки, по-друге, їх конкурентоспроможності. Інакше кажучи, конкретна модель економіки у кожній країні формується відповідно до умов, які дозволяють їй сформуватись у тому чи іншому варіанті. «Інклюзивні економічні інститути створюють інклюзивні ринки, які не лише дають людям свободу пошуку професій у житті відповідно до їхніх талантів, а й забезпечують конкурентне середовище, що надає їм можливості для цього» (Аджемоглу та Робінсон, 2018, с. 70). Попри те, зовсім немає підстав для повної деперсоніфікації цього впливу, оскільки зміна моделі залежить від волі і прагнень людей. Створивши необхідні умови, такі міста, як Брюссель та Амстердам,

на офіційному рівні впровадили у практику їх функціонування засади «пончиковаї економіки» (англ. – «Doughnut economics») як альтернативу традиційній лінійній моделі економіки.

З огляду на реальне становище економіки України, наразі вона не може формувати її якісну модель, оскільки навіть наздоганяюча модель економіки² для бюджету країни зараз і ще тривалий час після перемоги над російськими загарбниками буде не під силу, незважаючи на потужну допомогу, зокрема матеріальну і фінансову, з боку наших союзників. Тому побудова держави загального добробуту для нас не може бути справою найближчого часу. В реальних умовах економіка України може і має функціонувати та розвиватись на основі моделі із жорстким державним регулюванням з поступовим переходом до соціально-орієнтованої моделі. На перших етапах цього переходу економіка країни має стати низькоенергомісткою, чого цілком можливо досягти залученням альтернативних відновлюваних джерел енергії і що дозволить упроваджувати у країні найсучасніші моделі, пов'язані з потребою врахування об'єктивної потреби у переорієнтації розвитку економіки на зниження негативного впливу на навколишнє природне середовище, якими є: «зелена економіка» (*green economy*), низьковуглецева економіка (*low-carbon economy*), «синя» (*blue economy*), «економіка на основі зеленого зростання» (*green growth*), циркулярна економіка, або економіка замкнутого циклу (*circular economy*), біоекономіка (*bioeconomy*), економіка вражень (*impressions economy*), поведінкова економіка (*behavioral economy*) та ін.

В умовах ринкової економіки, приватної власності та конкуренції соціальна структура формується на основі ринкових механізмів, а економічне зростання розуміється як найваж-

² Наздоганяючу модель ринкової економіки використовують країни, які прагнуть за короткий термін підняти до рівня постіндустріальної економіки на основі швидкого впровадження нових технологій, розвитку національної науки і національних кадрів. Прикладами такої моделі є розвиток післявоєнної Японії, Південної Кореї і сьогодні – Китаю, Індії, Гонконгу, В'єтнаму, Тайваню і Таїланду. В основі такої моделі – активне використання іноземного капіталу та інноваційних технологій (Мейш та Матвійчук, 2019, с. 135).

лівіша складова суспільного розвитку, оскільки від нього залежать інші елементи. Такою є загальна філософія традиційних економічних систем та їх моделей, які функціонували донедавна за принципом «взьми – використай – викинь». Проте реальна ситуація дедалі більше свідчить, що така орієнтація економіки хибна, оскільки темпи забруднення навколишнього середовища значно випереджають темпи економічного зростання, що є чинником цього забруднення. Тобто ситуація вимагає зміни філософії економічних моделей, незалежно від їх конкретного виду, в бік підвищення рівня їх замкненості і циркуляційності та безпечності для навколишнього середовища. Традиційна лінійна модель економіки у всіх її проявах уже віджила себе як з екологічних, так і з соціальних позицій.

Висновки. Результати проведених досліджень дають підстави для висновку про доволі диверсифіковану сукупність критеріїв класифікації моделей економіки. Різниця між ними формується оригінальним поєднанням ринкового лібералізму та різної жорсткості

державного регулювання. Ефективність тієї чи іншої моделі економіки, що формує її міжнародну конкурентоспроможність, логічно оцінювати за рівнем виконання цієї моделлю своєї місії, яка в кожному випадку полягає у сприянні задоволенню необмежених потреб людства за допомогою максимально раціональної алокації об'єктивно обмежених ресурсів. Основним чинником, що формує значну диверсифікованість моделей економіки в різних країнах, є переважальний у них тип суспільного устрою – інклюзивний або екстрактивний, що обумовлює різний рівень розвитку цих країн і добробуту. Критерієм конкурентоспроможності моделей економіки в країнах, що застосовують ту чи іншу модель економіки як чинник його формування, доцільно застосовувати рівень добробуту, виражений через показник рівня щастя мешканців країни. Він відображає ступінь задоволеності умовами життя в країні, що формується її моделлю економіки.

Економіка України має функціонувати та розвиватись на основі моделі із жорстким державним регулюванням із поступовим переходом до соціально-орієнтованої моделі.

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

Аджемоглу, Д. та Робінсон, Дж., 2018. Чому нації занепадають. Походження влади, багатства та бідності. Київ: Наш формат.

Англосаксонська модель, 2020 [online] Доступно: https://uk.wikipedia.org/wiki/Англосаксонська_модель [Дата звернення 15 березня 2023].

Американська модель, 2020 [online] Доступно: https://stud.com.ua/48814/filosofiya/amerikanska_model. [Дата звернення 15 березня 2023].

«Всесвітній звіт щастя-2021»: за рік пандемії Україна піднялася у рейтингу, але досі відстає від сусідніх країн, 2021 [online] Доступно: <https://www.radiosvoboda.org/a/30953471.html> [Дата звернення 17 березня 2023].

Гай-Нижник, П., 2007. Шведська соціально-економічна модель: історичний аспект суспільно-господарського досвіду. *Економічний часопис – XXI*, 11–12, с. 14–16.

Китайська модель, 2020 [online]. Доступно: https://stud.com.ua/48817/filosofiya/kitayska_model [Дата звернення 21 березня 2023].

Мейш, А. В. і Матвійчук, О. В., 2019. Моделі та типи національних економік. *Вісник Хмельницького національного університету*, 4 (1), с. 132–135.

Мельник, А. Ф., 2016. Європейська інтеграція і Україна: радикальні економічні реформи. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*, 4, с. 34–42.

Моделі сучасної ринкової економіки, 2020 [online] Доступно: https://osvita.ua/vnz/reports/econom_theory/22020/ [Дата звернення 10 квітня 2023].

Набока, О. В., 2008. Україна та виклики сучасного глобального капіталізму. *Гілея : збірник наукових праць*, 14, с. 138.

Національні моделі ринкової економіки, 2020 [online] Доступно: https://uk.wikipedia.org/wiki/Національні_моделі_ринкової_економіки. [Дата звернення 10 квітня 2023].

Романченко, В. Б., 2020 а. Порівняльний аналіз сучасних соціально-економічних моделей держави. *Інвестиції: практика та досвід*, 19–20, с. 186–199.

Романченко, В. Б., 2020 б. Сучасна соціально-економічна модель України: її головні ознаки, результати впровадження, доцільність змінення. *Інвестиції: практика та досвід*, 23, с. 144–150.

Скандинавська модель, 2020 [online] Доступно: [https://uk.wikipedia.org/wiki/ Скандинавська_модель](https://uk.wikipedia.org/wiki/Скандинавська_модель). [Дата звернення 15 квітня 2023].

Скандинавська модель суспільства, 2020 [online] Доступно: [https://ndla.no/subject:27e8623d-c092-4f00-9abf-066438d6c466/topic: 5421706 c-9d71-42a4-9347-349350dc7603/resource:3919680b-9f01-4112-89a8-66e45ebf5c72](https://ndla.no/subject:27e8623d-c092-4f00-9abf-066438d6c466/topic:5421706_c-9d71-42a4-9347-349350dc7603/resource:3919680b-9f01-4112-89a8-66e45ebf5c72). [Дата звернення 27 березня 2023].

Соціально-орієнтована ринкова економіка, 2020 [online] Доступно: [https://uk.wikipedia.org/wiki/ Соціально-орієнтована_ринкова_економіка](https://uk.wikipedia.org/wiki/Соціально-орієнтована_ринкова_економіка). [Дата звернення 15 квітня 2023].

Сучасні моделі соціально-економічних процесів, 2019 [online] Доступно: [https://stud.com.ua/48813/filosofiya/suchasni_modeli_sotsialno ekonomich nih protsesiv](https://stud.com.ua/48813/filosofiya/suchasni_modeli_sotsialno_ekonomich_nih_protseviv). [Дата звернення 15 квітня 2023].

Французька модель, 2019 [online] Доступно: https://stud.com.ua/48816/filosofiya/frantsuzka_model. [Дата звернення 25 квітня 2023].

Японська модель економіки, 2019 [online] Доступно: <https://www.google.com/search?q=Японська+модель+економіки>. [Дата звернення 28 квітня 2023].

Яхно, Т. П., 2018. Підходи до формування моделі соціально-економічного розвитку національної економіки України. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України: зб. наук. пр.*, 4 (132), с. 3–9.

Andersen, T. M., Holmström, B., Honkapohja, S., Korkman, S., Söderström, H. T. and Vartiainen, J., 2007. *The Nordic model. Embracing globalization and sharing risks*. The Research Institute of the Finnish Economy (ETLA) Helsinki: Taloustieto Oy. Yliopistopaino.

Borowski, J., Maszczyk, P. and Olipra, J., 2015. Modele kapitalizmu a zmienność wzrostu gospodarczego w wybranych krajach. *Studia Ekonomiczne*, 213, p. 61–74.

Carsta, S., 2017. Why Norwegians Don't Have Their Pigs in the Forest: Illuminating Nordic 'Co-Operation'. *Behavior and Social Issues*, 26, p. 172–186.

Chmielak, A., 2018. *Modele gospodarki rynkowej a tworzenie dobrobytu*. Rozpr. dokt. Białystok: UW. 250.

Giovanni, T. 1996. *Economic Growth in Europe Since 1945*. Research (London) Centre for Economic Policy. Cambridge University Press.

Jasiecki, K., 2013. *Kapitalizm po polsku. Między modernizacją a peryferiami Unii Europejskiej*, Wyd. IFiS PAN, Warszawa, 488.

Lawrence, E. and Hellwig, T., 2015. *The hidden cost of consensus: How coordinated market economies insulate politics*. Research and Politics.

Müller-Armack, A., 1976. *Wirtschaftsordnung und Wirtschaftspolitik*. Bern, 245.

Murphy, L., 2019. Neoliberal social housing policies, market logics and social rented housing reforms in New Zealand. *International Journal of Housing Policy*, 20 (2), p. 229–251.

Najszczęśliwsze kraje świata. Skandynawia górą, duży awans Polski w rankingu, 2023 [online] Available at: https://sukces.rp.pl/spoleczenstwo/art_38158621-najszczesliwsze-kraje-swiata-skandynawia-gora-duzy-awans-polski-w-rankingu. [Accessed 15 March 2023].

Plawgo, B., 2003. Funkcjonowanie gospodarki narodowej. [W:] *Teoria ekonomii*. [T. II] Makroekonomia. Podręcznik akademicki, red. nauk. Kazimierz Meredyk, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.

Rubaj, P., 2013. *Zmiany międzynarodowej konkurencyjności Szwecji w drugiej połowie XX wieku w aspekcie ewolucji szwedzkiego modelu 'państwa dobrobytu'*. Lublin: KUL.

Schram, C. and Litan, R., 2006. Capital Ideas. *The American Interests*, 2, p. 58–65.

Sważba, S., 2008. *Integracja i globalizacja a system gospodarczy. Konsekwencje dla Polski*. Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej w Katowicach. Wyd. AE w Katowicach.

Uwarunkowania dobrobytu w sferze realnej, 2013. red. E. Babula, T. Kamińska, Gdańsk: UG.

Стаття надійшла 12.05.2023

